

LIST OG TVÍSÆI Í SNORRA EDDU¹

I

SNORRA EDDA er sem kunnugt er meðal helstu heimilda okkar um trúarbrögð Norðurlandabúa fyrir kristnitöku en einnig um íslenska — og að nokkru leyti norska — skáldskaparhefð frá því fyrir ritöld. Merking mikilvægra kafla í verkinu er óljós og umdeild. Menn deila einnig um hvernig verið hafi upphaflega verið saman sett, hvað hafi staðið í því. Hér er ætlunin að kanna hvort athugun á rithætti eða öllu heldur ritháttum verksins geti skerpt skilning á ýmsum álitamálum um merkingu þess.

Fyrr á tímum álítu fræðimenn að Snorri hefði verið lítt kristinn og jafnvel trúað á heiðin goð. Þessa viðhorfs gætti einkum á nítjándu öld, og enn hélt Hans Kuhn því reyndar fram 1942 að Snorri hefði ekki aðeins trúað á tilvist hinna mannlegu ása, sem komu frá Asíu til Svíþjóðar, heldur einnig guðanna sem þeir dýrkuðu og sögðu Gylfa frá.² Margir eldri fræðimenn töldu því að allt sem bæri keim af miðaldaguðfræði og lærdómi, svo sem formálinn og ýmsar klausur í Gylfaginningu og Skáldskaparmálum, væru viðbætur. Einnig varð sá munur sem er á upphafi Ynglinga sögu og formála Snorra Eddu tilefni til þeirrar ályktunar að Snorri hefði samið upphaf Ynglinga sögu, sem samræmdest hugmyndum um hinn þjóðlega og sjálfstæða snilling, en ekki formálann, sem talinn var einkennast af sundurleitum háflærðum hugmyndum og

¹ Grein þessi varð til í nokkrum áföngum. Fyrst flutti ég erindi með heitinu „Snorra Edda som litterært verk“ á málstofu við Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Óslóarháskóla, 20. mars 1998. Á grundvelli þess samdi ég mjög breytta fyrirlestur „Fantasy and Irony in Snorra Edda“ og flutti við háskólana í Basel 29. október og í Erlangen 6. nóvember 1998. Þessi fyrirlestur var svo enn umsamin og þýddur til flutnings sem Sigurðar Nordals fyrirlestur á vegum Stofnunar Sigurðar Nordals í Norræna húsinu 14. sept. 1999. Viðaukar við það erindi eru hér allmiklir, en einnig hefur ýmsu verið breytt í framsetningu með tilliti til annars birtingarforms. Stuðst er við útgáfu Finns Jónssonar, *Edda Snorra Sturlusonar* (Kaupmannahöfn 1931).

² Sbr. „Das nordgermanische Heidentum in den ersten christlichen Jahrhunderten,“ *Zeitschrift für deutsches Altertum* 79 (1942), 132–66; endurpr. *Kleine Schriften* 2 (Berlin 1971), 296–326.

vera síðari tíma samsuða. Andreas Heusler ræðir málið rækilega í „Die gelehrte Uhrgeschichte im altisländischen Schrifttum“.³ Niðurstaða hans er að formálinn sé „Machwerk“ sem „geraume Zeit nach Snorris Tode und gewiß nicht von einem persönlichen Schüler Snorris geschrieben wurde“ (106). Hann telur þó að einhver formáli hljóti að hafa verið fyrir Gylfaginningu og að eitthvað kunni að vera eftir af honum í hinum varðveittu gerðum (106–107). Um mismun Ynglinga sögu og formálans segir Heusler:

In der Y(nglinga) s(aga) spricht ein innerlich gebildeter Isländer, der von fremdem Wissen nur wenig braucht, dieses Wenige aus keinem Buche unmittelbar abschreibt, es korrekt (nach den Maßstäben seiner Zeit) und wohlbesonnen verwendet und es mit sicherem Stilgefühl der vaterländischen Überlieferung ein- und unterordnet. Der Schreiber des Formáli prunkt mit oberflächlich aufgerafftem Buchwissen und mit fremdsprachigen Namen, die er zum Teil aus der Handschrift kopiert, seinen Mißverständnissen hält seine Willkür die Waage, aus Heimischem und Fremdem schafft er ein buntscheckiges Bild (105).

Þótt Heusler færi ýmis rök fyrir niðurstöðu sinni, er ljóst að meginforsendan er fyrirfram mótuð hugmynd hans (eða hugsjón) um menningu íslenska þjóðveldisins og hugmyndaheim Snorra, og þess vegna fer röksemdafærsla hans einatt í hring. Í bók sinni um Snorra Sturluson, sem birtist árið 1920, tekur Sigurður Nordal aðra afstöðu, og gerir þar ráð fyrir að formálinn sé hluti verksins. Hann vissi vel að ýmsar af hugmyndum formálans voru mótuð mynt á miðöldum og gerði sér fulla grein fyrir því að Snorri hlaut að vera mótaður af kristnum hugmyndaheimi, en taldi þó að Snorri hefði verið óháður fordómum klerkastéttarinnar og unnið á mjög sjálfstæðan hátt úr efnivið þeim sem hann hafði milli handa. Um afstöðu Gylfaginningar til eldri heimilda hefur Sigurður skáldlega líkingu:

Þannig verður þá að líta yfir Gylfaginningu eins og að líta yfir gamlan bæ, þar sem búið hefur verið og bygt í 10 aldir. Af sumum elztu húsunum standa ekki nema rústir einar, turn eða gafl, sem veggflétta og mosi vefjast um. Sumsstaðar hefur hið forna haldið sér og við það verið bætt, þar ægir saman gömlu og nýju, ýmsum byggingarstílum, við-

³ *Kleine Schriften 2* (Berlin 1969, frumpr. í *Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse*, 1908, Abh. Nr. 3), 80–161, sjá einkum 95–108.

aukum og flúri. Og sum húsin eru öll nýleg, og stinga stundum dálítið í stúf við eldri byggingarnar.⁴

Þótt Sigurður Nordal sé engan veginn laus við rómantískar eða þjóðerniskenndar hugmyndir um sjálfstæði Snorra og frumleika verka hans er rit hans stórt skref í átt til nútímans og heldur enn gildi sínu.

Eugen Mogk birti ritgerð um Snorra Eddu árið 1923 og telur þar, eins og Sigurður Nordal, að Snorri hafi farið mjög frjálsglega með heimildir sínar, búið til orsakatengsl og skapað nýtt efni. Hann gerir mun minna úr heimildargildi Snorra Eddu en fyrri fræðimenn og telur að ekki sé hægt að nota framsetningu Snorra til að túlka eldri heimildir. Mogk lítur á frásagnir Snorra af goðum í Eddu og Ynglinga sögu sem hluta af bókmenntaþróun þrettándu aldar, nýja bókmenntagein.⁵

Áður var vikið að afturhvarfi Kuhns til fyrri viðhorfa, en árið 1950 birti Walter Baetke ritgerð um goðafræði Snorra Eddu sem að maklegleikum hefur haft mikil áhrif.⁶ Hann leggur áherslu á að goðafræðin í Gylfaginningu hafi tilgang í sjálfri sér en sé ekki eingöngu tekin saman til að þjóna skáldskaparfræðinni. Hann hafnar því með öllu að Snorri hafi lagt nokkurn trúnað á goðsögurnar og tekur undir þá skoðun að í formálanum sé að finna heimspekilega og guðfræðilega skýringu goðsagnanna, sem sé þá að þær séu sprotnar af því sem kalla mætti „náttúruleg trúarbrögð“.⁷ Eins og hann bendir á, og raunar var að miklu leyti komið fram áður, m.a. hjá Heusler, er hægt að finna flestar hugmyndir formálans í erlendum ritum. Á síðustu áratugum má heita að hliðstæður hafi verið fundnar við hvaðeina, og gera fræðimenn þá oft ráð fyrir að Snorri hafi verið mjög lærður og nákominn hugmyndaheimi guðfræðinga og heimspekinga á meginlandinu, en dá hann fyrir fordómaleysið og hve snjall hann sé að fela lærdóm sinn.⁸ Þessu viðhorfi hefur Klaus von See andæft af

⁴ Sigurður Nordal, *Snorri Sturluson* (Reykjavík 1920), 124.

⁵ *Sjá Novellistische Darstellung mythologischer Stoffe Snorris und seiner Schule*. FF Communications 51 (Helsinki 1923); og *Zur Bewertung der Snorra-Edda als religionsgeschichtliche und mythologische Quelle des nordgermanischen Heidentums*. Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Kl. 84:2. Leipzig 1932.

⁶ *Die Götterlehre der Snorra-Edda*. Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Kl. 97:3 (Berlin 1950).

⁷ *Sjá t.d.* 49 o. áfr.

⁸ *Sjá einkum Ursula og Peter Dronke, „The Prologue of the Prose Edda: Explorations of a Latin Background,” Sjöttu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977* (Reykjavík 1977), 153–176, Gerd Wolfgang Weber, „Edda, Jüngere,” *Reallexikon der Germanischen*

hörku í riti sem birtist 1988. Hann telur að formálinn geti ekki verið eftir Snorra vegna þess að greinilegar mótsagnir séu milli hugmynda formálans og ýmissa hugmynda í Gylfaginningu. Án þess að halda því fram að Snorri hafi verið heiðinn, snýr hann að vissu leyti aftur til fyrri aðferðar, þar sem reynt var að hreinsa Snorra Eddu af kristilegri hugsun og rýma út ósamkvæmni úr verkinu. Hann kemst því að svipuðum niðurstöðum og Heusler, þótt viðhorf hans til hins germanska arfs séu mjög ólík viðhorfum Heuslers og hinna eldri fræðimanna. Hér er ekki svigrúm til að andmæla röksemdum von See fyrir því að formálinn sé ekki hluti af því verki sem eigna megir Snorra, enda hafa aðrir gert það.⁹ Meginatriði er það auðvitað að formálinn er varðveittur í öllum gerðum, þótt ekki sé hann alls staðar jafnlangur. Einnig hefur verið sýnt fram á margvíslegan skyldleika milli orðaforða formálans og Gylfaginningar.¹⁰ En spurningin er einnig hvort það sem von See og fleirum virðist vera ósamræmi milli formálans og Gylfaginningar sé það í raun og veru.¹¹ Þótt hér sé ekki fallist á niðurstöður von See um formálann er rit hans merkilegt framlag til umræðunnar um samband innlands arfs og kristins lærdóms í íslenskum ritum, ekki síst Snorra Eddu og Heimskringlu.

Baetke gengur ekki svo langt í túlkun sinni á Snorra Eddu að halda því beinlínis fram að í rammafrásögn Gylfaginningar sé litið á guðina sem illa

Altertumskunde 6 (Berlin, New York 1986), 394–412, og Margaret Clunies Ross, *Skáldskaparmál. Snorri Sturluson's ars poetica and medieval theories of language* (Odense 1987).

⁹ Klaus von See, *Mythos und Theologie im skandinavischen Hochmittelalter. Skandinavistische Arbeiten* 8 (Heidelberg 1988), 18–30. Andstæðri skoðun um formálann er t.d. haldið fram hjá Ulrike Strerath-Bolz, 1991. *Kontinuität statt Konfrontation. Der Prolog der Snorra Edda und die europäische Gelehrsamkeit des Mittelalters*. Frankfurt (Texte und Untersuchungen zur Skandinavistik, 27). Rækilega almenna rökræðu við von See og andstæðar skoðanir er að finna hjá Gerd Wolfgang Weber, „Snorri Sturlusons Verhältnis zu seinen Quellen und sein Mythos-Begriff“, *Snorri Sturluson. Kolloquium anlässlich der 750. Wiederkehr seines Todes-tages*, ritstj. Alois Wolf (Tübingen 1993), 193–244; endurpr. Gerd Wolfgang Weber, *Mythos und Geschichte. Essays zur Geschichtsmythologie Skandinaviens in Mittelalter und Neuzeit* (Trieste 2001), 43–82. Önnur framlög til þessarar deilur eru m.a. Lars Lönnroth, ritd. um Mythos und Theologie í *Skandinavistik* 20 (1990), 43–47, Klaus von See, „Zum Prolog der Snorra Edda“, *Skandinavistik* 20 (1990), 111–126, og „Snorris Konzeption einer nordischen Sonderkultur“, *Snorri Sturluson. Kolloquium anlässlich der 750. Wiederkehr seines Todes-tages*, 141–177, um formála Snorra Eddu sjá einkum, 141–146.

¹⁰ Anne Holtsmark, *Studier i Snorres mytologi*. Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist. Filos. Klasse, Ny Serie 4 (Oslo 1964), 6–8.

¹¹ Athyglisverð er umræða Edith Marold um þetta efni í greininni „Der Dialog in Snorris Gylfaginning“, *Snorri Sturluson. Beiträge zu Werk und Rezeption*, ritstj. Hans Fix (Berlin, New York 1998), 131–180, sjá einkum 147–161. Eins og fleiri fræðimenn gengur hún þó mjög langt í að ætlast til að Snorri sé alltaf sjálfum sér samkvæmur.

anda (Daemonen). Í rannsókn sem birtist árið 1964 stífur Anne Holtsmark því skrefi lengra þegar hún fullyrðir að Snorri hafi litið á æsina, sem tóku á móti Gylfa sem illa anda, Óðin sem andskotann sjálfan.¹² Gerd W. Weber tók síðan upp þessa skoðun og rökstuddi frekar með vísun í ágústínska guðfræði.¹³ Eftirlaust mundi heilagur Ágústínus og lærisveinar hans, sem voru ótal margir á miðöldum, hafa skilið frásögn Snorra svo að Gylfaginning sé ekki annað en blekkingar djöfulsins. En hafði Snorri sama skilning? Ástæða er til að draga það í efa.

Hér verður ekki hægt að takast á við öll þau sjónarmið og rök sem fram hafa komið um túlkun Snorra Eddu. Ætlunin er einkum að ræða um hvernig verkið er í raun samsett úr ólíkum bókmenntategundum sem taka verður tillit til við túlkun þess, og enn fremur um það hvernig höfundur beitir tvísæi eða íróníu í framsetningu efnisins. Efnið sem um er fjallað hefur fangað hugi fræðimanna svo mjög að þeir hafa minna hirt um framsetningu þess, ekki gefið því nægan gaum að textinn breytir um eðli eftir því hvaða háttur eða bókmenntategund er ríkjandi. Þessi eðlismunur ólíkra staða í verkinu gæti verið skýring á ýmiss konar ósamkvæmni sem menn hafa þóst sjá þar. Ísmeygileg írónía höfundar eykur líka á vanda ritskýrandans. Af þessum sjónarhóli verður tekin afstaða til ýmissa álitamála, en fyrst verður að fjalla nokkuð um varðveislu verksins og um Snorra sjálfan.

II

Af Snorra Eddu eru varðveittar fjórar gerðir frá miðöldum, þótt handritið sem geymir eina þeirra sé að vísu lítið eitt yngra. Ekki er sama efni í öllum þessum gerðum, og það sem sameiginlegt er, er heldur ekki alls staðar skráð í sömu röð. Uppsalabók hefur oft verið talin elst, tímasett um 1300 eða skömmu síðar. Þar segir:

Bók þessi heitir Edda. Hana hefir saman setta Snorri Sturlu son eptir þeim hætti sem hér er skipat. Er fyrst frá Ásum ok Ými. Þar næst

¹² *Studier i Snorres mytologi*, 22–26.

¹³ Gerd Wolfgang Weber, „*Síðaskipti*. Das religionsgeschichtliche Modell Snorri Sturlusons in Edda und Heimskringla“, *Sagnaskemmtun. Studies in Honour of Hermann Pálsson on his 65th birthday*, 26th May 1986, ritstj. Rudolf Simek, Jónas Kristjánsson, Hans Bekker-Nielsen (Wien, Köln, Graz 1986), 309–329; endurpr. *Mythos und Geschichte*, 83–97. Sjá einnig Weber 1993.

Skáldskapar mál ok heiti margra hluta. Síðast Háttatal, er Snorri hefir ort um Hákon konung ok Skúla hertuga.¹⁴

Texti Uppsalabókar er þó í ýmsu frábrugðinn texta annarra meginhandrita verksins, Konungsbókar, sem oft er talin viðlíka gömul og Uppsalabók, Ormsbókar, sem er nokkru yngri, og Trektarbókar, sem er frá 16. öld en talin eftirrit handrits frá 13. öld.¹⁵ Hvert þessara handrita, að undanskilinni Trektarbók, hefur ýmislegt sérefni sem venja er að telja viðauka.

En hvernig er hægt að vita hvað Snorri skrifaði í raun og veru, eða lét skrifa? Er hægt að komast svo nálægt texta hans að unnt sé að gera sér mynd af höfundi textans og hugmyndaheimi hans? Þeir sem skrifuðu þessar miðaldagerðir verksins — svo að ekki sé minnst á aðrar sem skrifaðar voru eftir síðaskipti — hafa hver á sinn hátt tekið textann í sundur og sett hann saman á nýjan leik; þannig hefur hver búið til sína eigin Eddu með því að sleppa úr forritum, bæta við þau og breyta orðalagi eða röð.¹⁶ Hver einstök gerð er vissulega rannsóknar virði sem tjáning á áhugamálum ritstjóranna og öld þeirra. En áhugi fræðimanna hefur löngum beinst að þeim texta sem þeir telja að Snorri hafi látið eftir sig og hvernig hann hafi verið orðaður. Menn eru nokkuð sammála um að Snorri hafi samið Gylfaginningu, Skáldskaparmál og Háttatal, eins og lýst er í inngangsorðum Uppsalabókar, og að orðalagið sé oft best varðveitt í Konungsbók, sem skrifuð var á fyrri helmingi 14. aldar, en þó sé textinn stundum betri í öðrum handritum. Flestir telja einnig að formálinn sé frá Snorra kominn. Frumgerð Snorra Eddu er þó eilíflega glötuð, og það er ekki einu sinni víst að hægt sé að tala um eina frumgerð, því að Snorri kann að hafa látið frá sér fleiri gerðir en eina. Ef við viljum rannsaka verk hans verður sú rannsókn að miðast við endurgerðan texta.

Hér verður miðað við þá endurgerð Snorra Eddu sem af flestum er talin komast næst verki Snorra og sett er saman af formála, Gylfaginningu, Skáldskaparmálum og Háttatali. En lesandi rekur sig fljótt á að jafnvel þessi gerð er

¹⁴ *Snorre Sturlassons Edda. Uppsala-handskriften DG II* (Uppsala 1977), 1.

¹⁵ Í meginútgáfum Snorra Eddu og ljósprentunum helstu handrita er rækilega um þau fjallað. Stutt greinargerð um handritin og aldur þeirra er hjá Sverri Tómassyni, „Nýsköpun eða endurtekning? Íslensk skáldmennt og Snorra Edda fram til 1609,“ *Gudamjöldur og arnarleir. Safn ritgerða um eddulist*, ritstj. Sverrir Tómasson (Reykjavík 1996), 1–64, sjá einkum 2–9; sjá einnig Hubert Seelow, „Zur handschriftlichen Überlieferung der Werke Snorri Sturlusons,“ *Snorri Sturluson. Beiträge zu Werk und Rezeption*, 246–254.

¹⁶ Sjá Thomas Krömmelbein, „Creative Compilers. Observations on the Manuscript Tradition of Snorri's Edda,“ *Snorrastefna*, ritstj. Úlfar Bragason (Reykjavík 1992), 113–129.

harla sundurleit, og mikilvægur hluti hennar eru textar sem hljóta að hafa fengið form fyrir daga Snorra, jafnvel löngu fyrr: tilvitnanir til eddukvæða í Gylfaginningu og dróttkvæðu vísnar sem eru viðfangsefni og dæmi í Skáldskaparmálum. Hugsanlegt er líka að einhverjar af goðsögnum, sem sagðar eru í lausu máli í báðum þessum þáttum, hafi gengið í munnmælum fyrir daga Snorra í svipuðu formi, þótt aðrar hafi hann samið eftir skáldskap og kenningum.¹⁷

Annað vandamál er að þrír meginbálkar verksins eru svo ólíkir bæði að efni og formi að það getur virst hæpið að líta á þá sem hluta af einu 'verki' sem beri vitni um sjálfri sér samkvæma ætlun og framkvæmd eins höfundar, jafnvel þótt mark sé tekið á þeim orðum Uppsala Eddu að Snorri hafi sett þá alla saman í eina bók. Lausn þess vanda er að líta á meginbálkana þrjá, ásamt formálanum, sem kennslubók sem ætlað sé að miðla lesendum ákveðinni hefð eða fræðum og binda fræðin um leið í ritað mál að dæmi þeirra sem sömdu kennslubækur handa klerkum. Markmið þessarar viðleitni hlýtur að hafa verið að virkja hefðina, styrkja hana eða lífga við, enda segir berum orðum í 8. kapitula Skáldskaparmála:

En þetta er nú at segja ungum skáldum, þeim er girnask at nema mál skáldskapar ok heyja sér orðfjölða með fornum heitum, eða girnask þeir at kunna skilja þat, er hulit er kveðit, þá skili hann þessa bók til fróðleiks ok skemmtunar ... (*Edda Snorra Sturlusonar*, 86; stafsetning er hér og í öðrum tilvitnunum samræmd að hætti *Íslenzkra fornrita*).

Auðvitað er líklegt að höfundur hafi haft fleiri lesendur eða áheyrendur í huga en ung skáld þótt ekki sé það tekið fram.

Alkunna er að Snorri hafði snilldartök á frásagnarlistinni, og það er vert að gefa því gaum hvernig hann beitir frásagnarlist til að ná fræðandi markmiðum kennslubókarinnar og hvernig frásagnarlist Eddu, einkum í rammafrásögnum Gylfaginningar og Skáldskaparmála, getur skerpt skilning okkar á hugmyndum hans.

Venja er að líta á Snorra sem sagnaritara, eiginlega sagnfræðing, þótt það merki annað en það mundi merkja nú á dögum. Ríkar ástæður eru til telja að

¹⁷ Flestir fræðimenn telja að hinn goðfræðilegi fróðleikur hafi nær eingöngu varðveist í bundnu máli, og er meginröksemdin sú að goðsögur í lausu máli hafi ekki varðveist annars staðar en hjá Snorra. Þetta er þó í sjálfu sér ósennilegt, enda nægar skýringar á því að menn hafi ekki tekið upp á því að skrásetja goðsagnir fyrir daga hans þótt Snorri fyndi af hugviti sínu aðferð til að festa þær á bókfell með slíkum fyrirvörum að ekki þurfti að vekja hneykslun.

hann hafi samið Heimskringlu, og Snorra Eddu má einnig sjá fyrst og fremst sem sögulegt verk, þ.e. verk sem reynir að bregða upp mynd af fortíðinni til að skilja arfleifð hennar í samtímanum. Það er í fullu samræmi við lærdómshefðir miðalda að semja athugasemdir eða skýringar við forna texta og setja fram reglur um hvernig eigi að setja nýja saman, eins og gert er í Skáldskaparmálum og Háttatali, en verkið í heild hvílir á sögulegum grunni, því að trúarbrögðin tilheyra fortíðinni, og skáldskapurinn á þar líka rætur sínar þótt hann hafi lifað fram á daga Snorra. Hvort tveggja er sett í sögulegt samhengi í formálanum. Óhætt er líka að gera ráð fyrir að áhuginn á því að varðveita hefðbundnar aðferðir til að setja saman skáldskap spretti af almennum áhuga á menningu fortíðarinnar, á sögunni.¹⁸

Efniviðinn sem Snorri hafði áhuga á, þegar hann var að semja Eddu, getum við skilgreint sem *hefð*, eða með hans eigin orðum sem *forn fræði*. Við þekkjum þessi fræði einnig úr öðrum heimildum, svo sem eddukvæðum eða fornum hirðkvæðum sem vitnað er til í Heimskringlu og fleiri verkum auk Eddu sjálfrar. Hin fornu fræði birtast líka í kenningum, í þulum, fornaldarsögum og víðar. Sumt af því sem Snorri segir okkur frá fær staðfestingu í erlendum ritum, svo sem Danasögu Saxa, á myndum höggnum í steina eða skornum í tré, rúnaristum o.s.fr. Vafalaust hefur Snorri einatt beitt eigin ímyndunarafli eða ályktunargáfu til að tengja saman og fylla í eyður, en hann hefur heldur ekki sagt frá öllum fræðum sem hann kunni eða þekkti til.

Snorri Sturluson var kristinn maður og hafði numið bókleg fræði. Deilt er um hve mikil þekking hans á latínu og latínubókum hafi verið, en hún þarf ekki að hafa verið ýkja mikil. Við vitum ekki hvort eða að hve miklu leyti hann hafði tileinkað sér með eigin lestri ýmsar hugmyndir, sem hann hefur sameiginlegar með bóklerðum samtíðarmönnum sínum, en margt hefur verið auðnumið af máli annarra. Mikilvæg fræðslurit eins og Elucidarius voru til í íslenskum þýðingum, og í ræðum kirkjunnar manna, óskráðum og skráðum, var mikinn fróðleik að finna. Anthony Faulkes hefur vegið og metið röksemd-

¹⁸ Á þetta hafa ýmsir bent, t.d. Anne Holtsmark sem segir (1964, 13), „Snorre har som bekjent ikke skrevet bare mytologi; han var historiker, hans innstilling til mytene er også historisk, idet han vil gi dem en forankring i fortidig virkelighet“. Anthony Faulkes kveður enn fastar að orði þegar hann segir („The Sources of Skáldskaparmál: Snorri's Intellectual Background,“ *Snorri Sturluson. Kolloquium anlässlich der 750. Wiederkehr seines Todestages*, 76): „He is neither a theologian nor a mythologer, but a historian in all his writings“. Hægt er að taka undir það með Marold (1998, 131), að trúarbragðasagan og guðfræðin séu vissulega í þjónustu skáldskaparfræðinnar, en allt er þó bersýnilega sprottið af hinum sögulega áhuga, er sögulegt í víðum skilningi orðsins.

ir um þetta, og niðurstaða hans er að Snorri hafi ekki kunnað mikið í latínu, kunnátta hans hafi náð til undirstöðuatriða einna og hann hafi ekki lesið rit á latínu.¹⁹ Hvað sem því líður gerði Snorri í Eddu skipulega grein fyrir heiðinni goðafræði án þess að fordæma hana, og með því sýndi hann meira umburðarlyndi gagnvart heiðnum hugmyndum og meiri áhuga á menningu heiðinna forfeðra en aðrir rithöfundar á þessum tíma.

Snorri setur skáldskaparfræði sína fram án þess að styðjast við fræðiheiti klassískrar, grísk-rómverskrar mælskufræði og skáldskaparfræði, og sýnir þannig einstakt sjálfstæði gagnvart þeim lærdómsverkum um hliðstæð efni sem hann þekkti eða vissi að voru til. Peter og Ursula Dronke og Margaret Clunies Ross, hafa reynt að færa rök að því að hugmyndir Snorra um heiðna guði og um skáldskaparfræði sýni þekkingu á heimspeki og málspeki, þar á meðal ritum eða amk. hugmyndum nokkurra framsæknustu guðfræðinga og heimspekinga tólftu aldar.²⁰ Þetta er auðvitað ekki hægt að útiloka eða afsanna, einkum ef miðað er við hugmyndir en ekki rit, en skyldi ekki vera hægt að finna einfaldari eða sennilegri skýringar? Þótt ekki sé tekið undir með þeim fræðimönnum sem telja að formálinn sé viðauki og alls ekki eftir Snorra, þá er full ástæða til að efast um að Snorri hafi verið lærður guðfræðingur og verk hans mótuð af guðfræðilegri hugsun. Ef svo hefði verið, er torskilið hvers vegna hann hefði lagt svo mikið kapp á að dylja lærdóminn. Miklu líklegra er að slíkur lærdómsmaður hefði sagt berum orðum að hinar fornu goðsögur væru dæmisögur sem skilja ætti óeiginlegum skilningi og hefði stráð um sig tilvitnunum í Heilaga ritningu, í kirkjuféður og önnur latínurit. Líklegt er einnig að hann hefði stundum slett latínu og sýnt áhrif frá latneskri setningaskipan. Ekkert af þessu er að finna hjá Snorra.²¹ Samt er engin ástæða til að ætla annað en hann hafi verið kristinn vel, kunnað undirstöðuatriði latínu og þekkt til þeirra hugmynda sem kirkjan og lærðir Íslendingar héldu fram. En hvað mótandi viðhorf hans til efnisins?

Áhugi á sögulegum fræðum virðist hafa verið algengur meðal íslensku höfðingjastéttarinnar á tólftu og þrettánda öld, og það var ekki hægt að hreinsa þessi fræði um fortíðina af menjum um heiðin trúarbrögð. Þetta virðist hafa skapað hjá mönnum umburðarlyndi gagnvart slíkum leifum. Veraldlegt og andlegt vald voru nátengd á Íslandi, veraldleg og andleg áhugamál, og þetta hlýtur að vera ein af ástæðunum til að forn fræði lifðu hér svo góðu lífi og að

¹⁹ Anthony Faulkes 1993, 59–76.

²⁰ Sjá Ursula og Peter Dronke 1977 og Margaret Clunies Ross 1987.

²¹ Faulkes 1993, t.d. 70, 72 og 75.

svo mikið af því sauðahúsi var skráð einmitt hér á landi.²² Ástæðulaust er að líta á þetta sem eitthvert kraftaverk. Meira kraftaverk hefði mátt telja það ef nýstárlegar hugmyndir frumlegustu hugsuða Evrópu á tólfu öld hefðu fundið skjótan endurhljóm hér úti á hjara veraldar hjá veraldlegum höfðingjum. Þrátt fyrir þetta er vafalaust að nývaknaður áhugi á klassískum bókmenntum og menningu, hin svokallaða endurreisn tólfu aldar, hefur haft mikil áhrif á lærða Íslendinga og ýtt undir þá að gefa gaum að eigin arfleifð, telja hana réttmætt viðfangsefni og reyna að túlka hana í samhengi við sögu annarra þjóða.²³ Svo mikið er víst að allt frá Ara (og sennilega Sæmundi) reyna þeir að tengja sögu sína við sögu Vesturlanda eins og hún birtist í lærdómi sem rekja mátti til Gamla testamentisins og grískra hetjukvæða og latneskra þýðinga og endurritana þeirra. Hins vegar er líklegast að þau sérstöku tök, sem efnið var tekið hér á landi, hafi átt sér rætur í þeim sérstöku samfélagsaðstæðum sem hér ríktu. Hvernig sem á þessu stendur, er það óumdeilanlegt að fyrir lok tólfu aldar höfðu Íslendingar fengið á sig sérstakt orð fyrir mikla þekkingu á forn-um fræðum, eins og fram kemur bæði hjá norska sagnaritaranum Theodoricus og Saxa málspaka hinum danska.

Beinum nú athyglinni enn að Snorra. Hvernig er hægt að skýra hinn sérstaka áhuga hans á fræðum og hina frábæru þekkingu hans? Hann var vissulega af ættum sem áttu sér merka fortíð í héruðum sem virðast hafa verið sérstaklega auðug af sögnum, ef miða má við allar þær sögur sem skráðar voru af atburðum á Vesturlandi og Vestfjörðum, og raunar í Eyjafirði, en auk helstu höfðingja vestanlands, var Guðmundur ríki á Möðruvöllum meðal forfeðra Snorra. Uppvöxtur Snorra í Odda um tveggja áratuga skeið hefur líka haft mikil áhrif á hann. Oddi var lærdómssetur, og þar tengdist veraldlegt og kirkjulegt vald á dögum Jóns Loptssonar fóstara Snorra. Jón hafði nokkra menntun og lága vígslu, en kirkjustefna hans var íhaldssöm að því leyti að hann beitti sér hart gegn tilraunum til að draga úr áhrifum leikmanna á málefni

²² Kristnir guðfræðingar höfðu allar miðaldir fengist við að túlka og endurtúlka hinn grísk-rómverska menningararf, svo að þar var hliðstæður og hvatningu að finna. Ólafur Þórðarson, bróðursonur Snorra, segir í Málskrúðsfræði sinni: „öll er ein listin, skáldskapur sá, er rómverskir spekingar námu í Aþenis borg á Grikklandi ok sneru síðan í latínu mál, ok sá ljóðaháttur eða skáldskapur, er Óðinn ok aðrir Ásía menn fluttu norðr higat í Norðr hálfu heimsins ...“ *Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda*, útg. Björn Magnússon Ólsen (Khöfn 1884), 60. Munur sá sem er á hugtakanotkun þeirra frænda bendir óneitanlega til að Ólafur hafi verið lærðari klerkur. Sjá einnig Preben Meulengracht Sørensen, „Moderen forløst af datterens skød. Om oldtidsopfattelsen hos Snorri og Saxo,“ *Medeltidens fødselse*. Symposier på Krappereups borg 1 (Lund 1989), 263–275.

²³ Sjá t.d. Bjarni Guðnason, *Um Skjöldunga sögu* (Reykjavík 1963), 243–259.

og eignavörslu kirkjunnar. Hann hafði líka ástæðu til að hafa mikinn áhuga á sögu Noregskonunga, því að móðir hans var laundóttir Magnúss berfættis Noregskonungs. Varla getur vafi leikið á að Jón hafi gert sér grein fyrir gáfum Snorra og hvatt hann til að leggja stund á söguleg fræði og miðlað þeim til hans, en Snorri hefur verið átján ára þegar Jón fóstri hans dó.

Ekki greina heimildir frá því hvort uppeldi Snorra í Odda hafi fremur átt að búa hann undir hlutverk veraldlegs höfðingja eða kirkjunnar manns. Niðurstaðan bendir þó til hins veraldlega, enda tók Snorri enga vígslu þótt hann hafi vitaskuld fengið einhverja bóklega menntun. Snorri var enn ungur þegar hann varð lögsögumaður, og það bendir til að hann hafi snemma verið vel að sér í lögum. Eftir að hann hafði komið undir sig fótum sem höfðingi í Borgarfirði, virðist hann hafa stefnt að því að styrkja völd sín og áhrif svo mjög að hann gæti tekið við hlutverki Jóns fósturföður síns sem fremstur meðal jafningja í hinni íslensku höfðingjastétt. Rit Snorra sýna hve mikilvægt hann taldi hlutverk höfðingjastéttarinnar sem faðir hans og fósturfaðir tilheyrðu og síðan hann sjálfur.²⁴ Áhuginn á fornum fræðum kemur mjög skýrt fram í ritum hans og á sér eðlilegar skýringar í uppruna hans, uppeldi og hæfileikum. En það er ekkert sem bendir til að hann hafi fundið sig kallaðan til að fræða lesendur sína, eða áheyrendur að lestri bóka sinna, um trúarleg efni. Það var verkefni klerkastéttarinnar.

Þótt lögð sé þung áhersla á veraldlegt hlutverk Snorra og talið að áhugi hans á fornum fræðum sé því nátengdur, fer því fjarri að ástæða sé til að halda að fræði kirkjunnar hafi ekki haft nein áhrif á hann. Hann var alinn upp á einu af höfuðsetrum kristni í landinu og hefur því verið kristinn í hugsun og þekkt vel til hugmyndaheims kirkjunnar manna. Hann hefur einnig verið hugfanginn af ritlistinni og bókinni, sem auðvitað voru hluti af klerklegum lærdómi, en hann hafði áhuga á að nota ritlistina til að þjóna eigin markmiðum: að festa og varðveita veraldleg fræði, meðvitað eða ómeðvitað að styrkja eigin sjálfsvitund og stéttar sinnar með því að segja sögu á bók. En ekkert bendir til að hann hafi verið nákunnugur klerklegum lærdómsritum, reynt að líkja eftir þeim eða taka að sér að halda fram boðskap þeirra.

Anthony Faulkes hefur borið Snorra Eddu saman við mælskufræðirit miðalda, og niðurstaða hans er þessi: Það lítur út fyrir að Snorri hafi vitað hvernig klassískar ritgerðir um tungumálið og mælskufræðina voru, en það er ekkert

²⁴ Sjá t.d. Gudmund Sandvik, *Hovding og konge i Heimskringla* (Oslo 1955), og Sverre Bagge, *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, Los Angeles, Oxford 1991), einkum 111–145.

sem bendir til að hann hafi nokkurn tíma lesið slíkt rit. Svipuð er niðurstaða hans um þekkingu Snorra á guðfræði og heimspeki samtímans.²⁵ En vitneskj-an um hin bóklegu fræði gat vísað honum veginn og ýtt undir áhuga hans, ekki bara á að tileinka sér hin fornu fræði heldur einnig að skrá þau og skýra með kerfisbundnum hætti.

Snorri tók þátt í hefðinni með því að yrkja ný hirðkvæði, en hann tók sig einnig til og setti fram *fræðin um skáldskapinn*, orðaði þau skipulega. Í Snorra Eddu eru því sameinuð tvenns konar áhugamál, á fræðum forfeðranna og lærdómstækni klerkanna. Vera kann að þröngsýnir klerkar og lítt menntaðir höfðingjar hafi haft jafnlítinn skilning á slíku uppátæki. Þótt bóklegur lærdómur Snorra kunni að hafa verið takmarkaður, var hann nægilegur til að skapa honum fótfestu utan við heim hinna fornu fræða. Hann gat því gert þau að viðfangsefni fræðilegrar athugunar og kerfisbundinnar lýsingar, en hann reyndi ekki að þröngva fornum fræðum í klerklegan stakk og hefur væntanlega líka skort lærdóm til þess. Hann lætur fræðin tala sínu eigin máli.²⁶ Snorra Edda á sér vissar fyrirmyndir: annars vegar í sögulegum ritum eins og Íslendingabók og Skjöldunga sögu, og hins vegar í Háttalykli þeirra Rögnvalds jarls Kala og Halls Þórarinssonar, en í framsetningu sinni á fornri goðafræði í Gylfaginningu og málnotkun skáldanna í Skáldskaparmálum sýnir Snorri — jafnvel skýrar en í Heimskringlu — frumleika og sjálfstæði í hugsun sem væntanlega á rætur að rekja til þess að áhugi hans var annar en guðfræðinganna, hann hafði hugann á öðru en þeir.

²⁵ Faulkes 1993. Þessar niðurstöður má vitaskuld draga í efa, en sönnunarbyrðin hvílir fremur á þeim sem vilja halda fram beinum áhrifum frá ritum um mælskufræði eða guðfræði en þeim sem rengja þau.

²⁶ Stephen Tranter hefur bent á hvernig fræðileg greining og flokkun undir áhrifum klassískrar mælskufræði mætir hinni sterku innlendu bragfræðihefð í Háttatali og skýringum þess. Niðurstaða hans er: „Der Hang zur Analyse nach klassischem Vorbild war zur Zeit der Kompilation des Traktates vorhanden. Diese Analyse wurde auch nach Möglichkeit eingesetzt. Jedoch war auch eine starke Tradition vorhanden, die mit der klassischen Analyse, das heißt mit der Analyse, die mit der Schriftlichkeit importiert wurde, nichts Gemeinsames hatte. Die Vitalität dieser Tradition wird dadurch bezeugt, daß sie noch in der Analyse der Schriftgelehrten weiterlebte“. Stephen Tranter, „Das Háttatal von Snorri Sturluson, Mündlichkeit trotz Schriftlichkeit?“ *Snorri Sturluson. Kolloquium anläßlich der 750. Wiederkehr seines Todestages*, 179–192, tilv. 192. Þótt auðvelt sé að vera í grundvallaratriðum sammála þessari athugasemd Tranters, virðist hann oft gera ráð fyrir áhrifum klassískrar mælskufræði þar sem kerfisbindingin ein kallar á hliðstæðar niðurstöður, t.d. í umfjöllun um runhendu. Hér virðist sem tilhneiginguna til að setja í kerfi megi vissulega rekja til mælskufræðinnar en að hliðstæður við kerfi sem beitt er í einstökum lærdómsritum séu líklegar til að vera tilviljun sprottin af því efni sem fyrir liggur.

III

Nú er tímabært að víkja aftur beint að Snorra Eddu. Verkið er kennslubók, en þar er beitt brögðum frásagnarlistar og skáldskapar, þegar þeim verður við komið. Kennarinn Snorri tekur sögumanninn og skáldið Snorra í þjónustu sína, en lætur þær raddir þó ekki hljóma í öllu verkinu. Formálinn er fræðandi og röklegur texti, og talsverður hluti Skáldskaparmála og skýringar við Háttatal eru með sama rithætti. Gylfaginning og hluti Skáldskaparmála og kvæðið Háttatal sjálf eru skrifuð með öðrum háttum, bundnum og óbundnum. Augljóst er að Háttatal og annað bundið mál í Snorra Eddu tilheyrir öðrum bókmenntagreinum en lausa málið. Þessir textar eru dæmi í verkinu, hvort sem um nýkveðinn skáldskap er að ræða (Háttatal) eða forn fræði (eddukvæði og dróttkvæði), og verður hér ekki um þá fjallað. Lausu máli verksins má hins vegar skipta í þrjár bókmenntagreinar eftir rithætti: 1) fræðandi (didaktískan) texta í formála, hluta Skáldskaparmála og skýringum við Háttatal, 2) sögur og önnur forn fræði lögð ásum í munn, og 3) skáldaðar kynjasögur (fantastíska frásögn) sem Snorri hefur samið sjálfur, þ.e. rammafrásagnir Gylfaginningar og Skáldskaparmála.²⁷ Mörkin eru vitaskuld óskýr milli þeirra goðsagna í lausu máli, sem Snorri hefur sjálfur fært í stílinn, og rammafrásagnarinnar. Ætla má þó að Snorri og þeir samtímamenn hans sem best skildu hvað hann var að gera hafi gert skýran greinarmun á sögu sem hann hafði sjálfur skáldað upp frá grunni og hinum fornu fræðum, þótt þeir hafi ekki talið þau sönn á sama hátt og hin kristnu fræði eða frásögn af því sem þeir höfðu sjálfir reynt og lifað.²⁸

²⁷ Í grein sinni „Snorris Edda as narrative“, *Snorri Sturluson. Beiträge zu Werk und Rezeption*, 9–21, ræðir Margaret Clunies Ross um tvo aðalhætti (basic modes) í Snorra Eddu, sem hún nefnir 'narrative' og 'analytical' eða frásagnarhátt og greinandi eða rökraðuhátt. Sá greinarmunur sem hér er gerður milli hátta er nokkuð annar. Í hinum fræðandi hætti getur auk greiningar verið frásögn með sagnfræðilegu yfirbragði eins og í formálanum og fáeinum köflum í Skáldskaparmálum. Frásögn er því hluti allra þeirra þriggja tegunda lausamáls sem hér eru gerðar að umræðuefni. Edith Marold hefur bent á (1998, 136–137) að í rammafrásögninni blandist saman tvenns konar samtalsform, samtál kennslubóka þar sem einhver spyr um það sem hann veit ekki, og samtál fræðslukvæða eins og Vafþrúðnismála þar sem menn þurfa að vita til að geta spurt, sbr. lokaorð Hás í 41. kap. Gylfaginningar. Þetta er auðvitað rétt og sýnir að Snorri hefur tvenns konar fyrirmyndir að rammafrásögninni en hefur ekki áhrif á eðli hennar sem kynjasagnar.

²⁸ Margaret Clunies Ross hefur tjáð viðhorf til sannleiksgildis eða merkingar goðsagnanna í Eddu sem auðvelt er að taka undir: „Now it is true that in a society of believers, individuals or groups may espouse variable sets of beliefs at a particular point in time. Nevertheless, they usually agree to distinguish mythical truth (normally equated with religious truth) from what

Í fræðandi hlutum Snorra Eddu finnum við samtöl í svipuðum stíl og eru í Elucidarius eða málfræðiritum Dónats og fleiri kennslubókum miðalda. Samtalsefnið er þó óvenjulegt, og hinar fjölmörgu tilvitnanir í kvæði eru dreifð um textann eins og eyjar í hafi, eða vakir í ís. Gegnum þessar vakir er hægt að horfa á hafsþjó hins forna skáldskapar.

Líta má á notkun samtala í kennslubók sem stílbragð til að lífga efni eða gera það auðskildara og auðlærðara, en varla sem listbragð nema hlutverk viðmælenda séu persónugerð með einhverjum hætti. Þetta er gert í Gylfaginningu, sem er sjálfstæð heild innan Snorra Eddu. Þegar hún hefst, skiptir um rithátt, og hinn nýi ritháttur skapar nýtt lag í textanum. Í þessu lagi textans er sögð saga um heimsókn, aðdraganda hennar, upphaf og endalok, en kjarni textans er fundur ákveðinna persóna þar sem spurninga er spurt og þeim svarað með sögum, tilvitnunum og upplýsingum. Gylfaginning sem heild er því mynd innan í ramma, en hún myndar aftur ramma um hin fornu fræði.²⁹ Samt eru í Gylfaginningu ýmis dæmi um setningar sem rjúfa hina listrænu blekkingu, trufla rithátt kynjasögunnar, og vísa beint eða óbeint til formálans og eru því hluti hins fræðilega ysta ramma. Þegar þannig er litið á verkið er formálinn ómissandi hluti hins fræðandi ramma utan um Gylfaginningu og Skáldskaparmál og hlýtur því að hafa verið til í verkinu frá upphafi í einhverri mynd, þótt við getum ekki verið viss um að við höfum hann eins og Snorri skildi við hann fremur en annað í Eddu. Formálinn skipar hinni fornu trú til sætis í sögulegu og guðfræðilegu samhengi, sem samræmist því verkefni sem Snorri virðist hafa sett sér bæði í Snorra Eddu og Heimskringlu. Þess vegna er

one might call factual truth, the truth of everyday, empirical experience, always given that the mythical world may continue to influence and interact with the world of everyday. Snorri Sturluson and his Icelandic compatriots lived in a society that had accepted a different kind of mythical truth, Christianity, from the one their ancestors had traditionally believed in. Consequently, the religious truth value of the old mythological system had been supplanted by another, though there is no reason to imagine that this act had deprived the old mythology of all its semantic values. There is abundant evidence that Snorri was concerned to preserve some of these values while safeguarding his Christian orthodoxy, and to do so in a way that allowed for the preservation of a coherent fictional world, populated by named supernatural beings with clearly individualized properties, engaged in defined acts and events. The extended prose narratives of the Edda are the major vehicles for his establishment of this fictional world which is yet in touch with the semantic values of the old mythical system". „The Mythological Fictions of *Snorra Edda*," *Snorrastefna*, ritstj. Úlfar Bragason (Reykjavík 1992), 204–216, tilv. 205. Sjá einnig Margaret Clunies Ross, *Prolonged Echoes. Old Norse myths in medieval Northern Society* 1 (Odense 1994), 18–19.

²⁹ Þetta orðar Sigurður Nordal svo: „Formáli og umgerð Gylfaginningar eru eins og tvöfaldur skíðgarður, sem Snorri smíðar um heim goðanna“ (1920, 115).

formálinn miklu meira en guðfræðileg afsökun Snorra til að forða honum frá ásökunum um trúvillu. Sigurður Nordal orðaði þetta svo: „Formálinn og umgerðin eru í einu gerð til þess að fullnægja kröfum kirkjunnar, sagnfræðinnar og listarinnar.“³⁰

Í formála er m.a. gerð grein fyrir því hvernig konungar frá Tróju, Æsir, koma til Norðurlanda og taka þar völdin vegna margs konar yfirburða yfir þá sem fyrir eru, bæði líkamlegra og andlegra (fjölkynngi), en að því búnu kemur lesandi Snorra Eddu að Gylfaginningu. Þar segir frá því að konungur í Svíþjóð, Gylfi, sem getið var í formálanum, fer í heimsókn til ása dulbúinn sem Gangleri og á samtal við Óðin, sem birtist honum sem þrjár persónur: Hárr, Jafnhárr og Þriði.³¹ Í formálanum var sagt frá Ásum, uppruna þeirra, ferðalögum og valdasókn, sem raunverulegum sögulegum persónum. Við getum því talað um formálann sem sagnfræðilega orðræðu eða rithátt,³² en þótt í Gylfaginningu sé látið sem verið sé að segja sögu af þessum sömu sögulegu persónum er greinilega gefið til kynna að bóúð sé að skipta um rithátt, og ljóst er að lesandi á að líta á rammafrásögn Gylfaginningar sem skáldaða frásögn með rithætti kynjasögu (fantasíu). Vafasamt er að frásagnir Gylfaginningar hafi haft eiginlega goðsögulega merkingu fyrir Snorra og lesendur hans (litið er á goðsögu sem sanna sögu), en rammafrásögn Gylfaginningar hefur áreiðanlega ekki verið hugsuð eða skynjuð sem goðsögn heldur skemmtisaga. Sama má segja um hinn ófullburða ramma um Skáldskaparmál.

Fyrsti kaþítuli Gylfaginningar er ekki í Uppsalaþók og virðist við fyrstu sýn hvorki eiga heima í rammafrásögninni né innan hennar, amk. kemur hann

³⁰ S.st.

³¹ Langsennilegast er að allir þrír séu í raun Óðinn sjálfur, m.a. vegna þess að nöfnin Hárr og Þriði eru bæði talin meðal Óðinsheita. Heinz Klingenberg hefur haldið því fram („Gylfaginning. Tres vidit, unum adoravit,“ *Germanic Dialects. Linguistic and Philological Investigations*, ritstj. B. Brogyani og Thomas Krömmelbein (Amsterdam, Philadelphia 1986), 627–689), að skilja eigi þessa þrenningu sem allegóríska mynd af heilagri þrenningu eða *analogia antithetica*. Þótt hliðstæðan hafi verið augljós hverjum lesanda á miðöldum er erfitt að sjá hvernig hægt hefði verið að telja að hún hefði einhverja merkingu. Birting hins sögulega Óðins í þrennum gervum er hluti af þeim sjónhverfingum sem Gylfi er beittur, hluti af göldrum Óðins. Enn langsóttara má telja að líta á Gylfa sem hliðstæðu Abrahams. Líklegt er að þessi þriggreining Óðins sé annars vegar mælskubragð, ætlað til að skapa tilbreytni og kost á stig-mögnun, og hins vegar undir áhrifum ævintýra. Í Friðgerðar þætti Heimskringlu er hægt að finna dæmi um þrjá menn sem bera nánast sömu boðin í mismunandi búningi.

³² Í nútímabókmenntafræði er orðið *discourse*, einnatt þýtt á íslensku sem orðræða, oft notað um það þegar málið er notað með ólíkum hætti eftir samhengi, hefð og tilgangi. Hið gamla íslenska orð ritháttur nær þessari merkingu ágætlega, amk. í því samhengi sem hér er um að ræða.

ekki heimsókninni beint við, enda telja sumir fræðimenn hann viðauka.³³ Það er sagan um hvernig Gefjun ginnir Gylfa og dró Sjáland burt úr Svíþjóð. Hvort sem frásögnin hefur verið í Eddu frá upphafi eða ekki, er hægt að skilja hana sem fyrirboða hinnar miklu Gylfaginningar sem sagt er frá í framhaldinu, og um leið má líta svo á að atvikin verði tilefni þess að Gylfi fer að reyna að komast að leyndarmálum Ása. Blærinn á þessari frásögn er allur annar en hinn rökræni, fræðandi tónn formálans. Efni sögunnar eru kynjar, og jafnvel á tímum Snorra er ekki hægt að gera ráð fyrir að aðrir en einfeldningar hafi trúað slíkri sögu eða litið á hana sem nokkuð annað en skemmtisögu. Sagan hefur líka áhrif á skilning á framhaldinu. Þótt Gefjun hafi Gylfa að fífla í 1. kapitula, byrjar 2. kapituli svo:

Gylfi konungr var maðr vitr ok fjölkunnigr. Hann undraðisk þat mjök er Ásafólk var svá kunnigt at allir hlutir gengu at vilja þeira (8).

Hér hlýtur reyndan lesanda eða söguhlustanda að gruna að um háð sé að ræða þegar talað er um visku Gylfa. Við höfum þegar séð hve takmörkuð hún er, og þetta staðfestist síðar. Á ýmsum stöðum í Gylfaginningu er Gylfi sem dáleiddur og samþykkir með heimskulegum orðum allt sem Æsir segja honum, td. í 21. kapitula þegar hann fær að vita um efniviðinn í fjötrinum Gleipni: [Hár segir:]

“ok þóttú vitir eigi áðr þessi tíðindi, þá máttu nú finna skjótt hér sonn dæmi, at eigi er logit at þér. Sét munt þú hafa at konan hefir ekki skegg ok engi dynr verðr af hlaupi kattarins ok eigi eru rœtr undir bjarginu, ok þat veit trúa mín at jafnsatt er þat allt er ek hefi sagt þér, þótt þeir sé sumir hlutir er þú mátt eigi reyna.” Þá mælti Gangleri: “Þetta má ek at vísu skilja at satt er. Þessa hluti má ek sjá, er þú hefir nú til dæma tekit” (36).

Það er eins og þetta dragi dóm af guðfræðilegum rithætti, en er þó botnleysa. Lesandi hlýtur að velta því fyrir sér hver sé eiginlega að ginna hvern hér: Er

³³ Þetta mun fyrst hafa komið fram hjá Eugen Mogk, „Untersuchungen über die Gylfaginning“, *Paul und Braunes Beiträge* 6 (1879), 477–537, þetta atriði rætt 514–515, og sömu skoðun lýsir Finnur Jónsson í ritum sínum og útgáfum. Sbr. John Lindow, „The two skaldic Stanzas in Gylfaginning: Notes on Sources and Text History“, *Arkiv för nordisk filologi* 92 (1977), 106–124. Lindow tekur undir röksemdir Mogks fyrir því að kaflinn sé viðauki. Sterkasta röksemdin er sú að í Ormsbók er Gylfi kynntur til sögu eins og hans hafi ekkert verið getið áður. En sú röksemd býtur þá bæði niðurlag formálans og 1. kafla, því að Gylfa er þar getið á báðum stöðum.

Hár að athuga hve heimskur Gylfi sé eiginlega? Er Gylfi hæðinn í svari sínu og meinar: Nei, svona vitlaus er ég ekki? Varla, ef miðað er við lok Gylfaginningar. Er Snorri að hæðast að því hve fúst fólk er að trúa furðusögum? Er jafnvel hugsanlegt að hann sé að skopstæla röksemdafærslur guðfræðinga þegar þeir reyna að útskýra leyndardóma trúarinnar?

Lýsingin á því þegar Gylfi kemur til Ásgarðs (sem í formála nefnist Sigtún með sænsku örnefni), hefur öll einkenni furðusögu eða ævintýrs: hin glæsilega höll og ýmsar furður sem Gylfi sér tilheyra heimi kynjasögunnar. Aftur er minnt á þetta og hnykkt á því í lok Gylfaginningar þegar Gylfi heyrir mikinn dyn og Valhöll hverfur skyndilega en hann er staddur einn á víðum velli. Þetta eru mjög skýrar vísbendingar um að lesandi eða áheyrandi Gylfaginningar hafi verið leiddur inn í kynjaheim eins og í ævintýri eða draumi. Á þetta benti Sigurður Nordal í bók sinni um Snorra: „Blær þjóðsagnanna hvílir yfir öllu ... en þó einkum niðurlaginu,“ segir hann.³⁴

Þegar við erum komin gegnum Gylfaginningu frá upphafi til enda, skiljum við að rammafrásögnin hefur að fyrirmynd sögur sem sagðar eru inni í ramm-anum: einkum heimsókn Þórs til Útgarða-Loka, en einnig viskukeppni Óðins við jötna. Þessi leikur með dulargervi og hlutverkaskipti heyrir til veröld ævintýrsins. Milli línanna segir höfundur við lesanda: þetta er ævintýr, þetta er skáldskapur, við erum að skemmta okkur. Þetta þýðir þó ekki að sögurnar sem Óðinn segir í Gylfaginningu þurfi að vera uppspuni á sama hátt og rammafrásögnin um samtalið, enda hafa áheyrendur þekkt eitthvað til þeirra áður eða úr öðrum áttum, en það hlýtur að merkja að spurningin um satt eða ósatt missir alla merkingu þegar við erum komin inn í heim Gylfaginningar. Umgerðin er skáldskapur Snorra, en mikið af þeim orðum sem Hár, Jafnhár og Þriðji mæla eru forn fræði og hafa sögulegt gildi sem vitnisburður um hugmyndaheim forfeðranna. Þetta hefur verið lesendum og flestum áheyrendum á miðöldum fullljóst.

Hlutverkaskipti koma einnig fyrir í Skáldskaparmálum. Í byrjun þeirra heimsækir maður að nafni Ægir eða Hlér Æsi og spyr Braga spurninga um mál kveðskaparins, en innan rammans kemur nafni hans fyrir sem gestgjafi í frægri veislu sem Ásum er boðið til. Í rammanum segir:

Einn maðr er nefndr Ægir eða Hlér. Hann bjó í ey þeiri, er nú er kollut Hlésey; hann var mjök fjölkunnigr. Hann gerði ferð sína til Ásgarðs, en Æsir vissu fyrir ferð hans, ok var honum fagnat vel, ok þó margir hlutir görvir með sjónhverfingum. Ok um kveldit, er drekka skyldi, þá lét

³⁴ Sigurður Nordal, *Snorri Sturluson*, 111–112.

Óðinn bera inn í höllina sverð ok váru svá björt at þar af lýsti, ok var ekki haft ljós annat meðan við drykkju var setit (78).

Í sögunni innan í sögunni, veislunni sem Ægir heldur Ásum (Skm. 42. kap.) segir:

En er goðin hófðu sezk í sæti, þá lét Ægir bera inn á hallargólf lýsigull, þat er birti ok lýsti höllina sem eldr, ok þat var þar haft fyrir ljós at hans veizlu sem í Valhöllu váru sverðin fyrir eld (121).

Hér er greinilega verið að segja sögu um goðin, en mörkin milli hinna sögulegu Ása og goðanna hverfa, rétt eins og sögumaður hafi gleymt sér eða ekki hirt um rammann lengur. Þegar hliðstæðan er látin koma skýrt fram eins og hér, vaknar grunur um viðauka eða fleiri en einn höfund þess texta sem fyrir liggur, en heimildirnar leyfa ekki neinar ályktanir um það.

Listbragð rammafrásagnarinnar er þannig endurtekið í Skáldskaparmálum, en eftir nokkra hrif er eins og formið bresti; persónugerðir viðmælendur gufa upp úr textanum og hrein fræðsla tekur við. Í 7. kapitula Skáldskaparmála setur kennarinn fram fræðilega skýringu á málnotkun í skáldskap og skilgreinir kenningu á svo sértækan eða fræðilegan hátt að við eigum bágt með að trúa því að það sé guðinn Bragi sem talar, þótt orðin séu lögð honum í munn. Í 8. kapitula ávarpar kennarinn svo lesandann með yfirlýsingu um tilgang verksins, sem áður var vitnað til, og bætir síðan við merkilegri viðvörðun:

en ekki er at gleyma eða ósanna svá þessar frásagnir at taka ór skáldskapinum fornar kenningar, þær er hófuðskáld hafa sér líka látit, en eigi skulu kristnir menn trúa á heiðin goð, ok eigi á sannindi þessa sagna annan veg en svá sem hér finnsk í upphafi bókar (86).

Fræðimenn hafa velt fyrir sér hvers vegna hin mikilvæga yfirlýsing um tilgang verksins og sannleiksgildi goðsagna birtist hér allt í einu inni í miðju verki. Er nokkur augljós ástæða til þess? Skýringin er sennilega að hér er skipt um rithátt og horfið frá leikrænni frásögn með kynjablæ, sem ekki er hægt að eigna sannleiksgildi, til hreinnar fræðslu og rökræðu. Yfirlýsingin kemur fram einmitt þegar við blasir að efnið rúmast ekki í þeim ramma sem því var ætlaður, og þess vegna er ekki hægt að gefa goðsögnum og goðafræðiefni, sem enn er eftir að segja frá, það skáldskaparform sem goðsögurnar höfðu í Gylfaginningu. Kennarinn kastar nú leikgervinu og segir nemendunum, eins skýrt og hann getur, að tilgangur hans sé að kenna ungum skáldum og notar tækifærið

til að minna lesendur á, hverjum augum þeir eigi að líta á goðsagnaefnið, varar þá við að láta það falla í gleymsku en varar einnig við villutrú. Persónugervingu viðmælenda bregður aftur fyrir í 26. kapítula, en annars eru spurningar og svör hér eftir ekki persónugerð heldur koma fram sem dautt form. Sögur eru þó sagðar öðru hverju, allt aftur í 62. kapítula, en þegar dregur að lokum verða Skáldskaparmál að hreinni upptalningu. Svo er að sjá sem sá fróðleiks- og nafnagruí, sem þurfti að koma að, hafi rutt listinni út úr textanum.³⁵

Hvernig er hægt að útskýra þetta eða afsaka meistarann fyrir þessi klaufalegu vinnubrögð? Hann skiptir um bát í miðri á. Nútímagagnrýni krefst fullkomnunar af meisturum, gerir ráð fyrir að hvert smáatriði eigi sinn stað í vel skipulagðri listrænni og vitrænni heild. Þetta getur stundum leitt menn á villigötur. Hafa verður í huga að Snorra Edda var sennilega fyrsta ritverk Snorra, og hversu snjall sem hann var, þá er ekki hægt að ætlast til að hann hafi verið reyndur rithöfundur frá upphafi. Snorri var að vinna verk sem engin fordæmi voru fyrir, og þess vegna gat hann ekki gert sér fulla grein fyrir því áður en hann byrjaði hvert viðfangsefnið mundi teyma hann. Í þriðja lagi er rétt að minnst þess að ritstjórn texta var ekki eins auðveld og á okkar dögum. Kálfskinnið var miklu dýrara og torgætara en pappírinn síðar svo að ekki var auðvelt að breyta þeim texta sem einu sinni var kominn á skinn. Á tímum ritvinnslunnar er erfitt að gera sér þann vanda í hugarlund. Nútímamenn verða að sætta sig við það að Snorri varð að gefast upp við að setja efni Skáldskaparmála fram í listrænu formi, en þar með er ekki sagt að kennslubók hans hafi verið misheppnuð. Vel má reyndar vera að hann hafi aldrei lokið verkinu.

IV

Goðsögum Snorra Eddu og fróðleik fylgja iðulega tilvitnanir í goðakvæði Eddu eða dróttkvæði fornskálda. Þessar tilvitnanir í kveðskap sem Snorri og

³⁵ Þessar athugasemdir miðast við ákveðna niðurröðun efnis Skáldskaparmála, eins og hún er í Konungsbók og Trektarbók, og ekki getur talist fullvíst að Snorri hafi skilið þannig við þau þótt flestir fræðimenn telji það sennilegast. Þegar hér er talað um að höfundur byrji Skáldskaparmál með ákveðna viðleitni til listrænnar framsetningar í huga en gefist síðan upp á því, er ekki verið að fullyrða að það hafi verið fyrsta atlagan af efninu. Vel má vera að hið mikla safn kenninga og heita hafi verið skráð áður en höfundur tók til að fella það inn í ramma sem aldrei varð fullgerður, sbr. t.d. ummæli Anthony Faulkes í *Edda. Skáldskaparmál* 1. Introduction, Text and Notes (London, Viking Society for Northern Research, 1998), xi. Hér er fremur vísað til eins konar höfundarætlunar sem virðist móta fyrsta hluta Skáldskaparmála eins og þau eru í Konungsbók og Trektarbók, höfundarætlunar sem smám saman hafi orðið að vökja í glímunni við efniviðinn.

samtímamenn hans töldu fornan, hafa áhrif á eðli textans. Þótt við höfum verið vöruð við því með skýrum ábendingum að rammafrásögn Gylfaginningar sé kynjasaga og því uppspuni, er mest af orðum þeim sem Ásum eru þar lögd í munn forn fræði, sagnir og kvæði, efni sem samkvæmt kenningum formálans hefur borist til Norðurlanda með hinum sögulegu Ásum og verið hluti af þeirri menningu sem þeir komu með frá Trójuborg. Upphaflega voru þetta sögur um mannlegar verur en eru nú með margvíslegum breytingum, viðbótum og ýkjum sagðar um ímyndaða guði. Þess vegna eru þær ekki sannar, en samt ætti ekki að fyrirhlíta þær eða gleyma þeim af því að þær sýna hvernig forfeðurnir reyndu að átta sig á heiminum, sem þeir byggðu, með því skynsamlega viti sem guð hafði gefið þeim, og þessar frásagnir urðu einmitt grundvöllur mikils skáldskapar. Þennan skilning má leggja í sögurnar þegar formál-inn og það sem á eftir fylgir er lesið í samhengi.

Þótt Gylfaginning hafi einatt verið lofuð með stórum orðum, hefur hún líka verið gagnrýnd. Ef mælt er á kvarða trúarbragðasögu, er augljóst að Snorri muni hafa misskilið margt og rangtúlkað í hinum heiðnu trúarbrögðum. Um það hefur mikið verið skrifað, og verður ekki fjallað um það hér, en þó er ástæða til að ræða einn kafla í Gylfaginningu sem er bersýnilega sköpunarverk Snorra sjálfs, rís af kristnum hugmyndum og á sér engan grundvöll í gömlum goðsögnum. Þetta er 4. kapítuli þar sem uppfræðsla Gylfa hefst:

Gangleri hóf svá mál sitt: “Hverr er æðstr eða elztr allra goða?” Hárr segir: “Sá heitir Alföðr at váru máli, en í Ásgarði inum forna átti hann tólf nöfn ... Þá spyr Gangleri: “Hvar er sá guð, eða hvat má hann, eða hvat hefir hann unnit framaverka?” Hárr segir: “Lifir hann of allar aldir ok stjórnar öllu ríki sínu ok ræðr öllum hlutum, stórum ok smám.” Þá mælti Jafnhárr: “Hann smíðaði himin ok jörð ok loftin ok alla eign þeira.” Þá mælti Þriði: “Hitt er mest er hann gerði manninn ok gaf honum önd þá er lifa skal ok aldri tynask, þótt líkaminn fúni at moldu eða brenni at ösku. Ok skulu allir menn lifa, þeir er rétt eru siðaðir, ok vera með honum sjálfum, þar sem heitir Gimlé eða Vingólf, en vándir menn fara til Heljar ok þaðan í Niflhel, þat er niðr í inn níunda heim. Þá mælti Gangleri: “Hvat hafðisk hann áðr at en himinn ok jörð væri gør?” Þá svarar Hárr: “Þá var hann með hrímþursum” (10–11).

Í bók sinni um Snorra segir Sigurður Nordal:

Þessi kapítuli er vafalaust það lakasta, sem Snorri hefur skrifað, og væri engin missa í, þótt honum væri alveg burtu kipt. Hann er hvorki í samhengi né samræmi við það, sem á eftir fer (116).

Vissulega er það ekki málið eða stíllinn á kaflanum sem hefur vakið þessa hörðu gagnrýni, heldur væntanlega sú tilfinning Sigurðar að kaflinn sé smekklaus málamiðlun gagnvart kristinni guðfræði, móðsuða sem ekki sé samboðin hinni sjálfstæðu hugsun Snorra. Frá bókmenntalegu sjónarmiði verður þó að segja það kaflanum til varnar að hann geymir frábæran antiklímax í lokin. Alfaðir sá sem skapaði heiminn og gaf mannum ódauðlega sál átti upphaf sitt með hrímþursum, sem eru illir og óæðri en allar aðrar verur.

Líta má á þennan kapítula sem áhugaverða tilraun til að byggja brú eða miðla málum milli hins röklega texta formálans og hins fantastíska texta Gylfaginningar. Hann varpar ljósi á orð formálans:

Af þvílfrkum hlutum grunaði þá at nökkurr mundi vera stjórnari himintunglanna, sá er stilla myndi gang þeira at vilja sínum, ok myndi sá vera ríkr mjök ok máttigr ... (2) o.s.fr.

Kaflinn gengur mjög langt í því að gefa þessum heiðingjum guðshugmynd sem er hliðstæð hinni kristnu, en hún er ekki af sama sauðahúsi og blekkingarnar sem þeir beita Gylfa í því skyni að tryggja völd sjálfra sín. En sjóndeildarhringur þessara heiðingja var takmarkaður: „alla hluti skildu þeir jarðligri skilningu,“ eins og formálinn segir, „því at þeim var eigi gefin andlig spekðin“. Þess vegna gátu þeir ekki skilið að guð var til áður en nokkuð annað var til; þeir héldu „at allir hlutir væri smíðaðir af nökkuru efni,“ og þótt Alfaðir þeirra væri máttugur, var hann kominn af hinum lægstu verum, hrímþursunum.³⁶ Beint á eftir þessari skyndilegu birtingu hrímþursanna á sviðinu fylgir sköpunarsagan. Þannig þjónar antiklímaxinn hlutverki í byggingu

³⁶ Það er í sjálfu sér rétt sem Edith Marold bendir á (1998, 142–147) að ekki er samræmi milli lýsingar Snorra á því sem Þjóðverjar nefna „natürliche Religion“ og lýsingar Gylfaginningar á Alföður. En eðlilegt er að líta svo á að í formálanum fjalli Snorri almennt um hvernig heiðnir menn móti trúarhugmyndir samkvæmt athugun sinni á náttúrunni og þeirri skynsemi sem guð hefur gefið þeim. Þannig láta þeir sér detta í hug að jörðin sé lifandi og að einhver muni stjórna himintunglunum. Þegar tekið er dæmi um þetta í Gylfaginningu, dæmi sem hlýtur að vera búið til af höfundu hennar, dregur það dóm af guðshugmynd kristinna manna, einfaldlega af því að það er sú guðshugmynd sem Snorri er mótaður af. Mörkin verða vissulega óljós milli þessarar sjálfsprottnu guðshugmyndar og hinnar opinberuðu, en Snorri reynir að kippa þessu í lag þegar hann sendir Alföður til hrímþursa.

verksins. Við sogumst afturábak gegnum tímann með Alföður til hrímpurs-anna, að upphafi hinnar heiðnu heimssögu.

Vissulega má draga í efa að margir samtímamenn Snorra hafi haft kímni-gáfu sem gerði þeim kleift að sjá veru, sem var svo lík þeirra eigin almáttug-um guði, í skoplegu ljósi. Og auðvitað má halda því fram að mismunurinn á þessum Alföður og Ásunum, sem birtast í goðsögum Gylfaginningar, sé of mikill til að þessi tilbúna lýsing hafi tilætluð áhrif. En það er eins og fræðimenn eins og Sigurður Nordal, sem gátu ekki algerlega sætt sig við þá stað-reynd að Snorri hafi verið vel kristinn (svo að ekki sé minnst á þá sem héldu að hann hefði verið heiðingi), hafi líka misst af írófúnni sem felst í þessum kafla. Lykillinn að henni er í formálanum.

V

Írónía er sannarlega lykilhugtak ef við ætlum að skilja Snorra Eddu, sérstak-lega Gylfaginningu. Írónía er á ferðinni ef einhver segir eitthvað eða gerir á þann hátt að það misskiljist eða sé aðeins skilið að nokkru leyti af viðmæland-anum, meðan höfundurinn kemur hinni eiginlegu merkingu til lesanda eða áheyranda með ýmsum beinum eða óbeinum ráðum.³⁷ Írónía er vitsmunalegt bragð í bókmenntum, en hún getur verið mjög áhrifamikil víkkun á frásögn sem virðist vera órókræn og kynjum blandin, eins og H.C. Andersen sýndi löngu seinna.

Frá upphafi einkennist Gylfaginning af mjög flókinni íróníu sem höfundur virðist nota til að koma margbrotnum skilaboðum á framfæri við áheyrendur sína, svo sem eins og milli línanna. Þegar Gylfi dulbýr sig til þess að blekkja Æsi og leita þekkingar hjá þeim, tekur hann sér Óðins nafn og hagar sér alveg eins og Óðinn gerir í alþekktum kvæðum. Þá vitnar hann í orð Óðins sjálfs, upphaf Hávamála, þegar hann gengur inn í höllina, en Óðinn kveður hann í lokin með tilvitnun í lokaerindi sama kvæðis. Þetta má kalla bókmenntalega íróníu, smábrandara sem fer milli höfundar og árvakurs lesanda og staðfestir að sagan er uppspuni þar sem öllu er snúið á höfuðið.³⁸ Gylfi dulbýr sig til að

³⁷ Margt hefur verið ritað um íróníu, en alþekkt er rit Wayne C. Booth, *A Rhetoric of Irony* (Chicago og London 1974).

³⁸ Vitaskuld hafa fræðimenn áður bent á hið íróníska viðhorf Snorra, sbr. t.d. Preben Meulengracht Sørensen, „Modernitet og traditionalisme. Et bidrag til islændingesagaernes litteratur-historie. Med en diskussion af *Fóstræðra sagas* alder.“ *Die Aktualität der Saga. Festschrift für Hans Schottmann*. ritstj. Stig Toftgaard Andersen (Berlin, New York), 149–62, sjá einkum

afla sér fróðleiks hjá Ásum og reynir að koma á fundi þar sem hann viti það sem Æsir viti ekki, þ.e. hver hann sé í raun og veru. Æsir sjá við þessu og dulbúa sig með enn meiri undirhyggju og skapa þannig sannarlega írónskari aðstæður, þar sem Gylfi heldur að hann sé að blekkja Æsi þegar hann er í raun blekkur sjálfur. En yfirsýn Ása er líka takmörkuð af því að þeir skilja alla hluti jarðlegri skilningu (sbr. orð formálans), og höfundur og áheyrendur geta skemmt sér á þeirra kostnað. Þetta kemur fram þegar þeir verða að rekja ættir guðsmyndar sinnar til hrímþursa, og þess gætir líka við lok Gylfaginningar. Æsir leggja þar á ráðin um hvernig þeir eigi að hagnýta sér ginningu Gylfa til að gera sjálfa sig að guðum í hugum fákæns fólks, en sjá ekki fyrir að þeim verði kollvarpað af kristninni.

Anne Holtsmark hefur fjallað um írónfú Snorra í riti sínu *Studier i Snorres mytologi*.³⁹ Niðurstaða hennar er að Alfaðir sá sem upphaflega var með hrímþursum sé enginn annar en Satan sjálfur. Eins og þegar hefur verið nefnt virðist þessi túlkun fráleit. Hún er í mótsögn við formálann og það sem segir í 8. kapítula Skáldskaparmála. Ef Snorri hefði litið á goðin og goðsögurnar sem blekkingarmyndir hins illa, mætti líka spyrja hvers vegna í ósköpunum hann hafi dirfst að skrásetja sögurnar án þess að fordæma goðin um leið og vara við dýrkun þeirra á hverri síðu.

En hvaðan skyldi Snorri hafa fengið þá hugmynd að tefla saman Gylfa og Ásum í lítt dulinni keppni um völdin í Svíþjóð? Fyrirmynd hans er vitaskuld hin endalaus valdabarátta í ráðandi stétt þjóðfélagsins, valdabarátta sem er rauði þráðurinn í Heimskringlu, sams konar og sú sem hann háði sjálfur hér úti á Íslandi.⁴⁰ Þegar við lesum Heimskringlu getum við séð að þess háttar valdabarátta er háð með vitsmunum engu síður en sverðum og spjótum. Æsir frá Tróju, sem hinn 'sagnfræðilegi' formáli gerir grein fyrir og Snorri semur skáldaða sögu um í rammafrásögnum, komu ferskir að taflborði valdabaráttunnar á Norðurlöndum og voru fljótir að skáka valdastéttinni sem fyrir var, en Gylfi Svíakonungur er fulltrúi hennar. Sterkasta vopn Ása í þessari baráttu er að sannfæra lýðinn um að þeir séu guðir, og vissulega réttlættu konungsættir á Norðurlöndum valdadröfur sínar með þessum guðlega uppruna. Þessa kröfu tók fólk gilda þangað til nýir tímar gengu í garð og annars konar guðaljómi féll af píslardauða Ólafs helga á afkomendur hans.

152–53; endurpr. Preben Meulengracht Sørensen, *At fortælle Historien. Telling History. Studier i den gamle nordiske litteratur. Studies in Norse Literature* (Trieste 2001).

³⁹ 1964, 17–21.

⁴⁰ Um valdabaráttu sem þema Heimskringlu, sjá Bagge 1991, 64–110.

Sem ungur maður hafði Snorri lært af Ara og öðrum íslenskum fróðleiksmönnum að konungsættir Norðurlanda væru komnar af konungum austan úr Asíu með sömu nöfn og Æsir.⁴¹ Hann þekkti helstu atriðin úr sögu heimsins eins og hún var sögð í biblíunni og í ritum eins og Veraldarsögu, Rómverja sögu, Trójumanna sögu, og etv. Breta sögum Geoffrey af Monmouth.⁴² En hann kunni líka, eða hafði heyrt, heilmikið af gömlum sögnum um Æsina sem guði, sögur sem hann unni og hafði gaman af, auk þess sem hann taldi þær mikilvægar fyrir varðveislu skáldskaparhefðar sem hann hafði sjálfur tileinkað sér.⁴³ Hann vildi fella þessar sögur og skáldskapinn, sem var órjúfanlega tengdur þeim, inn í þá heimsmynd og lærdómshefð sem viðurkennd var á hans dögum; í því skyni samdi hann Snorra Eddu. Lærdómur hans og skýr hugsun er augljós og víðfræg. Það er því freistandi fyrir fræðimenn nútímans að líta á Snorra sem starfsbróður sinn og reyna að finna röklega skýringu á hverri setningu í Snorra Eddu. Þegar þetta hefur ekki tekist, hefur nærtækasta skýringin verið að hið örökrétta eigi þar alls ekki heima, sé sennilega alls ekki verk Snorra heldur viðaukar höfundar sem ekki hafi verið jafngóðum gáfum gæddir. Víst getur þetta stundum verið rétt, en það er hættuleg aðferð þegar hún styðst ekki við neitt annað en okkar eigin rökvísi og hugmyndir um sjálfum sér samkvæman rithátt.

Svo er að sjá sem mörgum fræðimönnum hætti til að ofmeta lærdóm Snorra og rökvísi og samkvæmni hugmynda hans um trúarbrögð, en vanmeta

⁴¹ Sjá t.d. Heusler, „Die gelehrte Uhrgeschichte,“ og Anthony Faulkes, „The Genealogies and Regnal Lists in a Manuscript in Resen's Library,“ *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977* (Reykjavík 1977), 177–190.

⁴² Sverrir Tómasson hefur rætt líkindi þess að Snorri hafi tekið Geoffrey sér til fyrirmyndar, sjá *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum. Rannsókn bókmenntahefðar* (Reykjavík 1988), 289–290.

⁴³ Edith Marold 1998 túlkar afstöðu Snorra nokkurn veginn með sama hætti og hér er gert, þegar hún segir (177): „Die klare Unterscheidung zwischen Theologie und Dichtung kann helfen, die Darstellung der Mythologie durch Snorri adäquat zu verstehen: er gestaltet sie als Täuschung des Gylfi durch den Dichtergott, durch den die Dichtung aus Asien kam und gibt so den Hinweis für die richtige Einordnung der Mythologie: In den Augen des christlichen Menschen des 13. Jh.s, also auch in den Augen Snorris sind die heidnischen Mythen Lüge gemessen an der durch das Christentum vertretenen Wahrheit, Lüge, entstanden durch die Betörung eines skandinavischen Königs durch die zauberkundigen Asen, die ihm von einer mythischen Welt erzählten und deren Protagonisten ihre Namen gaben. An diese Götter dürfen, so formuliert es Snorri, Christen nicht glauben. Aber — und hier entfernt sich Snorri von der antiken und christlichen Mythenkritik — ihre Welt ist die Welt der Dichtung, dort haben sie ihre Berechtigung. Es ist Odin der Dichter — als solcher wird er ausdrücklich in der Heimskringla dargestellt — der sie verkündet“. Við þetta er því að bæta að ekki er augljóst að Snorri hafi talið að hinir mannlegu Æsir hafi logið upp sögum sínum til að blekkja Gylfa. Fremur lífur út fyrir að svo sé lítið á í Eddu að um sé að ræða þeirra eigin sagna- og skáldskapararf.

að sama skapi kímniáfu hans og þrotlausan áhuga á sögunni endalaus um valdabaráttuna í þessum heimi. Það á ekki að lesa verk hans sem listræna heild þar sem hver hlutur fellur á sinn rétta stað. Hið listræna þjónar hér fræðslunni. En það er ekki hægt að skilja Snorra Eddu nema gefa náinn gaum að því hvernig Snorri beitir frásagnarlist sinni.

SUMMARY

Scholars have long debated about the correct understanding of *Snorra Edda*, and what the original text was like. Some of the discussion has concerned the inner consistency of the ideas in the text, and it has often been claimed that there are various inconsistencies between the ideas in the *Prologue* and those of *Gylfaginning* which make it unlikely that the *Prologue* was composed by Snorri. It has also been claimed that some passages in *Gylfaginning* or *Skáldskaparmál* contradict the main part of the text and are thus likely to be additions to Snorri's text. This article deals briefly with Snorri and his world views, considering how his social background and education might have motivated him for writing his *Edda*. The main purpose of the article is to point out that not all parts of *Snorra Edda* are subject to the same rules, that they are not all in the same literary mode, and that this fact can explain some apparent inconsistencies. Snorri's primary aim was to educate, and for this reason both the *Prologue* and various passages in the main parts of the work itself are in a didactic mode. In these main parts we also find two kinds of narrative that serve the didactic purpose but are written in different modes. The frame surrounding *Gylfaginning* and *Skáldskaparmál* is Snorri's fiction written in a fantastic mode, and there are reasons to believe that this was meant to be obvious, at least to well-informed readers. Within this frame we find traditional lore: poetry, tales, and information about the mythical universe. This old lore is of course not truth, and yet it is important because it illustrates the world view of the forefathers, who believed in it, and provides a key to their poetry. The article also discusses the role of irony in the work and points to some examples, for instance in ch. 3 of *Gylfaginning*, the so called 'Odin-theology', which is a part of the invented fantastic tale and mediates between the ideas of the *Prologue* and the fictional framework of *Gylfaginning*.

We tend to overestimate Snorri's learning and the consistency of his ideas about religion, but at the same time we do not fully appreciate his sense of humor and his passionate interest in the neverending story about the struggle for power in this world. His work is not to be read as an artistic composition where all parts fall into place. The artistic is subordinated to the didactic. But the work cannot be properly understood or evaluated unless we pay full attention to the use Snorri makes of his narrative genius.

Vésteinn Ólason
Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
vesteinn@am.hi.is